

# ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

---

---

УДК 94 (477.51):[2-855:27-526.62] «17-18»

*Тетяна Миколайко*



## ІКОНОПИСНІ ЦЕНТРИ СТАРООБРЯДЦІВ НА ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНІ У ХVІІІ – ХІХ СТОЛІТТЯХ

*Стаття присвячена центрам іконописання старообрядців на Чернігівщині. Особлива увага приділена іконописцям-старовірам Андрію та Василю Родіонцевим та Івану Алексєєву, які жили на Стародубщині.*

*Ключові слова: іконопис, старообрядці, слобода, Стародуб, Василь Родіонцев.*

Історія старообрядців – це життєпис постійних та важких переселень. У пошуках релігійної свободи сотні тисяч росіян ішли на окраїни і за кордон Російської імперії і розселилися майже по всьому світу. Одні селилися на території Польщі, Литви, інші йшли далі – до Румунії, Болгарії, на Аляску. Україна стала основним притулком для старовірів, які втікали від репресій російської влади. Найбільші осередки були розташовані на Поділлі, у Криму, Слобожанщині, Буковині і Стародубщині.

Перша спроба еміграції старовірів на територію Гетьманщини відбулася в 70-х роках ХVІІ ст., невдовзі після реформ патріарха Никона. Із 80-х років ХVІІ ст. починається наступний етап еміграції старообрядців, цього разу вже до Чернігівського та Стародубського полків<sup>1</sup>.

Осідаючи на нових територіях, старовіри формували нові посади і слободи, створювали скити, монастирі. Прийшовши з іншої держави, вони принесли іншу культуру і не асимілювалися, не злилися з українським православним населенням, хоча склали меншість на Сіверщині. Для того, щоб мати кошти для існування, займалися обробіткою землі, ремісництвом, промислами, торгівлею і, незважаючи на таку зайнятість, не забували про освіту: відкривали школи, друкарні, які ж самі і утримували, і таким чином деякі слободи перетворювалися на просвітницькі центри<sup>2</sup>.

Особливу увагу старовіри приділяли збереженню власної ідеології та чистоті віри, заради якої їм були змушені зніматися із рідних місць і йти у чужі краї. У новостворених поселеннях вони будують церкви та монастирі, займаються іконописом. У старовірів завжди було особливе ставлення до ікон, тому деякі дослідники навіть вважають, що в наш час лише вони зберегли справжнє розуміння іконописного канону і відповідне ставлення до ікон, не допустили підміни давніх образів сучасними зображеннями, виконаними невідомо ким і де, і прикрашеними паперовими квітами<sup>3</sup>.

Старообрядці були основними експертами в іконописі та іконографії, збирали «дораскольні» ікони, вважаючи «нові» «без благодатними». Особливо цікавилися іконами Андрія Рубльова<sup>4</sup>.

Своєрідними центрами іконописання були старообрядницькі слободи та скити,

---

© Миколайко Тетяна Анатоліївна – молодший науковий співробітник науково-просвітницького відділу Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».

які виникли на півночі Чернігівщини у другій половині XVIII ст.: на Городнянщині, Стародубщині, Суражчині. Великий осередок іконописного ремесла старообрядців існував у Злинці, Новозибкові, Добрянці, слободах Воронок, Радуль<sup>5</sup>.

Іконописці мали значний прибуток, оскільки за століття, від першої третини XVIII по останню третину XIX ст., кількість старообрядців залишилася незмінною, близько 46 – 50 тисяч, а попит на «правильні» ікони завжди залишався стабільно високим<sup>6</sup>.

Виробництво ікон у старообрядницьких поселеннях було добре організованим. Окрім художників-іконописців, мабуть, цією справою займалися мідники, бо зустрічаються мідні ікони, які були порівняно дешеві і мали попит серед простого населення. Можливо, були майстерні мідної художньої пластики, які виконували роботи на рівні копій.

Синод РПЦ заборонив використання литих ікон. Подібної заборони у старообрядців не існувало, а мідні литі ікони невеликого розміру, легко відтворювані за зразком, були зручні як при виробництві, так і у використанні.

Через замкненість старообрядницьких спільнот відомості про авторів ікон та майстрів-учителів майже не збереглися. Достовірно згадуються лише імена іконописців XVIII ст. старця Микити та Івана Алексєєва. Останній був відомим учителем у колі безпопівців\* і прикрашав храми у Москві та Стародубі<sup>7</sup>.

Алексєєв мав ще одне прізвище чи то псевдонім – Іван Олексійович Стародубський (1709–1774/1776 рр.). Проживав у місті Ветці (нині Гомельська область, Білорусь), у Климові і Стародубі. Свою іконописну діяльність почав у 1730 р. у віці 21–22 роки. Окрім іконопису, Іван Олексійович цікавився літературою і залишив полемічні твори проти державної церкви і попівців\*\*, особливої уваги заслуговує «История о бегствующем священстве».

Серед іконописців Стародубщини були в основному прості люди, які селилися в містах, слободах. Безумовно, працювали і монастирські іконописці, але їх імена сьогодні невідомі. Є інформація про іконописця-старовіра із Новозибкова Андрія Родіонцева і його сина – старообрядця-іконописця, а згодом православного священника і місіонера – протоієрея Василя Родіонцева (1867–1920 рр.).

Життя і діяльність Родіонцевих представляють великий інтерес для дослідників історії старообрядництва. Марина Кочергіна проаналізувала мемуари Василя Родіонцева «Воспоминания о моей жизни в старообрядчестве и обращении в лоно святой соборной и апостольской церкви», збирила і опрацювала спогади нащадків іконописців, котрі проживають на Брянщині, це дало можливість дослідити іконописну діяльність родини Родіонцевих<sup>8</sup>.

За свідченнями родичів, батько і син були грамотними, талановитими людьми. Про Андрія Родіонцева інформації небагато, лише мемуари сина. Із них відомо, що народився А. Родіонцев в селищі Тимошкин Перевіз Новозибківського повіту Чернігівської губернії. У нащадків збереглося свідоцтво про те, що іконописець Андрій Родіонцев мав прізвище Родіонов і підтримував родинні зв'язки з власником новозибківських сірникових фабрик А. Ф. Родіоновим.

Андрій Родіонцев мав іконописну майстерню у Новозибкові, де працювало більше десяти майстрів. У виробничих приміщеннях учні неухильно підпорядковувалися вчителю, обов'язковим було читання стародруків, служба вечірніх канонів. Над майстернею була влаштована домашня молільня, прикрашена різними іконами, у якій велися богослужіння. Новостворені ікони урочисто освячувалися у старообрядницьких слободах під час храмових свят, на які збиралося багато людей із сусідніх місцевостей і влаштовувалися хресні ходи. Андрій Родіонцев мав замовників у слободах Чернігівської і Могильовської губерній. Це свідчить про досить широкий ринок збуту старовірських ікон із Стародубщини, що розходилися по всьому регіону<sup>9</sup>.

Василь Родіонцев (син А. Родіонцева) не мав здібностей і бажання вчитися іконо-

\* Безпопівщина – один з основних напрямів старообрядництва, який виник під час розколу православної церкви в Московії, після церковної реформи 1653–56 рр. Безпопівщина заперечує необхідність духівництва і церковної організації.

\*\* Попівщина – одна з течій старообрядництва. Виникла внаслідок розколу православної церкви в Московії у др. пол. XVII ст. Попівці визнають необхідність священників при богослужіннях і обрядах.

пису, вважав це справою «не мирських людей». Для того, щоб зацікавити сина, батько написав «образ Николи Чудотворца с другими угодниками». Цей образ завжди зберігався у Родіонцева-молодшого і, мабуть, надихнув на освоєння іконописного мистецтва. Після смерті батька у 1880 р. син успадковує іконописну майстерню, збирає стародруки, приймає замовлення на написання образів. Василь оновлює ікони в Каменському Успенському жіночому скиті, котрий розташовувався у 18 верстах (1 верста = 1 км) від Новозибкова.

У цей час, незважаючи на молодий вік, він був одним із авторитетних старообрядницьких проповідників, брав участь у старовірських соборах. Так, на старообрядницькому соборі у посаді Лужки в 1892 р. виник конфлікт з приводу «правильності священства Белокриницької ієрархії»<sup>10</sup>. В. Родіонцев виступив із жорсткою критикою і пішов із собору зі своїми однодумцями.

6 грудня 1892 р. під впливом місіонерів офіційної церкви він приєднався до православ'я. Разом з ним до офіційного православ'я приєдналася його дружина Катерина Іванівна і старша донька Ганна. У 1893 р. Родіонцев стає православним місіонером і священником Богоявленської церкви у селищі Воронок Стародубського повіту Чернігівської губернії. Вона була збудована на кошти власника щетинної фабрики купця Василя Дмитровича Караміна.

Проповідницька діяльність не заважала Василю Родіонцеву займатися іконописом. Будучи активним діячем Братства святого Михайла, князя Чернігівського, він організував його відділення у поселенні Воронок, де розташувався іконно-книжковий склад і іконописна майстерня. При братстві було організовано спілку молоді «Християнська співдружність», членів якої навчали різних ремесел, у тому числі й іконописному, а вчителем був В. Родіонцев. Діяльність спілки припинилася після 1917 р. При Богоявленській церкві відкрив школу грамоти, де навчалися діти і православних, і старовірів. В. Родіонцев сприяв відкриттю школи на батьківщині своїх предків – у слободі Тимошкін Перевіз<sup>11</sup>.

За свою різноманітну просвітницьку та мистецьку діяльність В. Родіонцев отримав кілька нагород:

2 травня 1893 р. нагороджений набедреником (парчевий прямокутник із зображенням хреста, який священники одержують як першу нагороду і носять з правого боку нижче паска);

28 липня 1898 р. – скуфією (гостроверха шапка з чорного або фіолетового оксамиту в православного духовенства, монахів);

3 лютого 1899 р. – орденом Святої Анни 3 ступеня;

15 грудня 1903 р. за діяльність на церковно-шкільній ниві йому дано архіпастирське благословення;

11 лютого 1903 р. з дозволу єпархіального керівництва прихожанами Богоявленської церкви було подаровано образ преподобного Василя;

6 травня 1908 р. – наперсним хрестом.

Після 1917 р. доля родини В. Родіонцева складається трагічно. З 1918 по 1920 рр. Василя Андрійовича призначають наглядачем у Троїцькій церкві с. Камень Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії. Цього ж 1920 р. іконописець помирає від тифу. Похований на цвинтарі Богоявленського храму в слободі Воронок. На жаль, його могила не збереглася, бо на території старого кладовища у 1980-х р. почали будувати лікарню, і могилу відкрили. Родичів про відкриття могили не попередили, і перепоховання останків не проводилося.

Два сини іконописця, Іван і Василь, були репресовані, молодший син Андрій змушений був продати будинок і залишити Воронок у 1940 р. Садиба Родіонцевих перейшла у власність маслозаводу, який саме в цей період почали будувати<sup>12</sup>.

На жаль, частину ікон пензля Василя Родіонцева було втрачено через те, що родина жила в бідності, і, за свідченнями родичів, взимку через брак коштів будинок опалювали книгами, стародруками та іконами. Деякі святі образи залишилися серед місцевого населення, наприклад, за спогадами учня іконописця Трохима Олександровича Андріянова, ікону «Спас Нерукотворний», написану 1892 р., Родіонцев

подарував православному новгород-сіверському єпископу Сергію. Частина робіт Василя Андрійовича знаходиться у колекції Третьяковської галереї у Москві, їх вивезли у 1970-х рр. учасники археографічної експедиції Московського державного університету ім. Ломоносова.

Виявлення нових імен іконописців – Андрія і Василя Родіонцевих, Трохима Олександровича Андріянова, Івана Олексійовича Алексеева (Стародубського) – свідчить про те, що у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. іконописне мистецтво на територіях, де проживали старообрядці, розвивалося. Хоча написання ікон у той час для старовірів було досить ризикованою справою. Для вступу до іконописного цеху чи майстерні старообрядцям необхідний був дозвіл міністра внутрішніх справ Російської імперії. А якщо іконописець-старовір утаємничив свою приналежність до розколу і намагався вступити до цеху без дозволу, то на нього накладали штраф у розмірі від 25 до 100 рублів. Лише «Маніфест про віротерпимість» у 1905 р. дозволив старообрядцям займатися іконописом і створювати свої іконописні цехи.

У стародубських поселеннях були не лише свої іконописці, а й мідники, палітурники, ювеліри. Так, у Стародубі станом на 1865 р. було 39 живописців, при них 20 робітників і учнів, у слободі Клинци – 7 живописців-майстрів і 10 найманих робітників. Наймані робітники отримували платню від 96 до 120 рублів на рік, що є свідченням того, що іконний промисел давав можливість стабільного заробітку та загалом приносив немалі прибутки.

Працювали іконописці й при монастирях. Так, при старообрядницькому Покровському монастирі, котрий розташовувався у лісі між Климівською та Митьківською слободами Стародубського повіту, була багата ризниця, срібні з позолотою шати для ікон, вишиті перлами ризи, працювали іконописна майстерня та бібліотека рукописів та стародруків<sup>13</sup>.

Збереглися відомості про старообрядницького іконописця у Радулі, який працював там у 80-х роках XIX ст. Він не лише відновлював ікони радульських жителів, а писав і нові образи. Цікаво, що до майстра зверталися не лише старовіри-одновірці, а й православний священник Олександр Кудрявцев<sup>14</sup>.

Можемо констатувати, що внесок старообрядців у розвиток іконописного мистецтва України й досі залишається малознаним для істориків та майже *tabula rasa* для широкого загалу. Проте на українських землях існували райони компактного розселення старовірів. Одним з таких була Стародубщина. Переселившись сюди у другій половині XVIII – на початку XIX ст., старовіри заснували свої церкви, монастирі і для їх забезпечення створили іконописні майстерні. В цих майстернях зберігалися і розвивалися традиції іконопису, мідної художньої пластики, релігійного шиття, книгодрукування.

1. Акименко С. Перші старообрядницькі осередки на Чернігівщині // Сіверянський літопис. – 2011 – № 1 – С. 40.

2. Сергеев С., Куртасова О. Господарсько-побутова діяльність старовірів Чернігово-Сіверщини в XIX ст. та особливості старообрядницької Богородичної ікони «Усім засмученим радість» // Сіверянський літопис. – 2009. – № 4 – С. 47-51.

3. Алгинин А. Н. Корни: Очерки по истории русских старообрядческих слобод Добрянки и Радуля. – Чернигов: РИК «Деснянська правда», 2006 – С. 68-69.

4. Первобытное общество. [Електронний ресурс] / М. В. Кочергина Старообрядец-иконописец и православный священник-миссионер из Стародубья Василий Родионцев / Деснинские древности. – 2008. – Выпуск V. – С. 115-117. – Режим доступу: <http://www.istmira.com/istprvob/desninskie-drevnosti-vyp-v/page/115/>.

5. Курач С. М. До проблем існування і наукового вивчення іконопису на Придесенні // Сіверянський літопис. – 1997. – № 6 – С. 51-56.

6. Пономаревська О. І. Центри народного іконопису північно-східного Полісся: Історично-культурні проблеми визначення [Електронний ресурс] / МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія. – 2008. – Вип. 4-5. – С. 243-247. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mist\\_2008\\_4-5\\_37.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mist_2008_4-5_37.pdf)

7. Пономаревська О. І. Центри народного іконопису північно-східного Полісся: Історично-культурні проблеми визначення [Електронний ресурс] / МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія. – 2008. – Вип. 4-5. – С. 243-247. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mist\\_2008\\_4-5\\_37.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mist_2008_4-5_37.pdf)

8. Первобытное общество. [Електронний ресурс] / М. В. Кочергина Старообрядец-иконописец и православный священник-миссионер из Стародубья Василий Родионцев / Деснинские древности. – 2008. – Выпуск V. – С. 115 - 117. – Режим доступу: <http://www.istmira.com/istprvob/desninskie-drevnosti-vyp-v/page/115/>. – Назва з екрану.

9. Там само.

10. Там само.

11. Там само.

12. Там само.

13. Таранець С. В. Стародубщина як один з провідних духовних центрів старообрядців у другій половині XVIII – на початку XX століття // Краєзнавство. – 2013. – №2. – С.133 - 138.

14. Алгинин А. Н. Корни: Очерки по истории русских старообрядческих слобод Добрянки и Радуля. – Чернигов: РИК «Деснянська правда», 2006. – С. 68 - 69.

**Миколайко Т. А. «Иконописные центры старообрядцев на Чернигово-Северщине в XVIII-XIX веках».**

*Статья посвящена центрам иконописи староверов на Черниговщине. Особое внимание уделено иконописцам-староверам Андрею и Василию Родионцевым и Ивану Алексею, которые жили на Стародубщине.*

*Ключевые слова: иконопись, старообрядцы, слобода, Стародуб, Василий Родионцев.*

**Mykolaiko T. A. «Iconography centers of oldbelievers in Chernihiv-Siversky in XVIII-XIX centuries».**

*The article is dedicated to centers of iconography of oldbelievers in Chernihivshchyna. Particular attention is paid to the icon painters- oldbelievers Andrew and Vasili Rodiontsevym who lived Starodubshchyna. The family was well-known painters in the region, as had his own studio, performing order not only fellow believers, and for the orthodox, were engaged in educational work, contributed to the opening of schools. Also, the article recall the names of icon painters – Ivan Alexeyev, Adriyanov Trohym – this indicates that in the mid-XIXth icon painting art in areas inhabited by oldbelievers developed and bring profits. Oldbelievers founded their monasteries, built churches, and for their support, equip them with icon-painting workshop engaged copper plastic art, religious embroidery and printing.*

*Key words: iconography, oldbelievers, sloboda, Starodub, Rodiontsev.*